

Üç Dönem, Bir Miras: Mısırlı Mimar Hasan Fethi'nin Mimari Üretimlerinin Anatomisi

Enes Uyar*

* *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi*
İstanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-6800-8725
enes.uyar@izu.edu.tr

Araştırma Makalesi

Geliş: 19/11/2024

Son düzenleme sonrası geliş: 11/04/2025

Kabul: 24/04/2025

Yayınlanma: 31/07/2025

Öz

Bu çalışma Mısırlı Mimar Hasan Fethi'nin mimari üretimlerini, başta tercih ettiği malzemeler olmak üzere biçim, strüktür ve yapı elemanlarını inceleme ve kategorize etme denemesini ortaya koymaktadır. Genel itibarıyla mimarlık literatüründe Fethi'nin kerpiç mimarisi ele alınmasına rağmen, yaklaşık yetmiş yıllık kariyerinde malzeme, üslup, strüktür ve biçim denemelerinden oluşan birbirinden farklı, geniş ve zengin bir mimari üretimi söz konusudur. Bu çalışmada Fethi'nin bu çeşitli üretimi malzeme kullanımları başta olmak üzere incelenip, kariyeri boyunca ortaya koyduğu mimari üretimler kronolojik olarak sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda 1928-1941, 1941-1957 ve 1957-1989 olmak üzere üç dönem üzerinden yeni ve özgün bir tasnife gidilmiştir. Fethi'nin tespit edilen 122 projesinden 51 tanesine çalışma kapsamında yer verilmiştir. Her dönemde 17 proje ele alınmıştır. Her dönem için ele alınan projelerin analizi yapılmıştır. O döneme ait iki mimarlık eserinin detaylı incelemesi üzerinden dönemin temel özellikleri diğer projelere referanslarla analiz edilmiştir. Malzeme tercihleri gözetilerek tasnif edilen bu dönemlerde ayrıca üslup kırılmalarına da bakılmıştır. Bununla birlikte Fethi'nin mimari üslubuna etki eden kırılma noktaları ortaya koyulmuştur. Fethi'nin almış olduğu eğitim, fikri-kültürel arayışlar, 1937 yılında düzenlediği Mansure Sergisi ve yurt dışı tecrübeleri bu bağlamda değerlendirilmiştir. Bu üç farklı dönemi ortaya çıkaran sebepler ile bu tasnifi sağlayan mimari özellikler projeler üzerinden açıklanmıştır. Projelerine yön veren saiklerin tespiti yapılarak ve dönemlerin temel yaklaşımları ele alınarak çalışma tamamlanmıştır. Sonuç olarak malzeme tercihi baz alınarak Hasan Fethi'nin mimarlık mirasının özgün bir sınıflandırılması bu çalışma kapsamında ortaya koyulmuştur.

Anahtar kelimeler: Hasan Fethi, kerpiç, mimari malzeme, Mısır, mimarlık tarihi

Three Periods, One Legacy: The Anatomy of Egyptian Architect Hassan Fathy's Architectural Works

Enes Uyar*

* *Istanbul Sabahattin Zaim University*
Istanbul, Türkiye
ORCID: 0000-0002-6800-8725
enes.uyar@izu.edu.tr

Research Article

Received: 19/11/2024

Received in final revised form: 11/04/2025

Accepted: 24/04/2025

Published online: 31/07/2025

Abstract

This study presents an attempt to examine and classify the architectural productions of the Egyptian architect Hassan Fathy, focusing primarily on his material preferences, as well as the form, structure, and building elements he employed. Although Fathy's earthen architecture is frequently discussed in architectural literature, his nearly seventy-year career encompasses a diverse, extensive, and rich architectural production, characterized by experiments in materials, styles, structures, and forms. This study investigates Fathy's diverse body of work, with particular attention to material usage, and chronologically classifies his architectural productions throughout his career. In this context, a new and original classification has been established based on three distinct periods: 1928–1941, 1941–1957, and 1957–1989. Out of the 122 identified projects by Fathy, 51 projects have been included in the scope of this study, with 17 projects analyzed in each period. The selected projects for each period were examined in detail. The fundamental characteristics of each period were analyzed through a detailed examination of two architectural works from that era, with references to other projects for contextual support. In addition to material-based classification, stylistic ruptures within these periods were also evaluated. Furthermore, this study identifies the pivotal moments that influenced Fathy's architectural style. His education, intellectual and cultural pursuits, the Mansoura Exhibition he organized in 1937, and his international experiences were assessed in this context. The reasons underlying the emergence of these three different periods, as well as the architectural characteristics that define this classification, were explained through an analysis of his projects. The study concludes by identifying the driving forces behind his architectural decisions and outlining the fundamental approaches of each period. As a result, this study provides an original classification of Hassan Fathy's architectural legacy based on material preferences.

Keywords: Hassan Fathy, adobe, architectural material, Egypt, architectural history

1. GİRİŞ

Mısır, Antik Mısır medeniyetinden başlayarak Roma, Pers, Fâtımî, Eyyûbî, Memluk ve Osmanlı devletlerinin hükümrânlığı altında, zengin bir tarihî miras ve kültürün oluştuğu güzide bir coğrafya olmuştur (Petry, 2008, s. viii). 1798-1801 yıllarında Fransızların, ardından 1882-1922 yılları arasında İngilizlerin işgali, Mısır'ın kültürel ve siyasi hayatını derinden etkileyen iki önemli olay olmuştur (Çolak, 2008, s. 141–183; Kızıltoprak, 2010). Bu noktadan itibaren (1800 sonrası) Mısır'da Batı tipi modernleşme çabaları başlamıştır (Al Sayyad, 2011, s. 173). Eğitim, iktisat, siyaset, hukuk gibi toplumu ve devleti bir araya getiren pek çok kurum yeniden sorgulanmış ve köklü değişikliklere gidilmiştir (Courtney, 1986).

Mısır'ın böylesi bir modernleşme süreci Mısır halkı tarafından benimsenmemiş ve eleştirilmiştir. Özellikle 1882 sonrası devletin birçok kademesinde batılı uzmanların bulunması ve sürecin oldukça tepeden inmesi başta Mısırlı fikir adamları, düşünürler ve entelektüeller tarafından sert şekilde eleştirilmiştir (Özer, 2007, s. 217).

Mısırlı baba ve Türk kökenli annenin yedi çocuğundan birisi olan Hasan Fethi, 1900-1989 yılları arasında yaşayıp mimarlık mesleğini icra etmiştir. Osmanlı idaresinde olan Mısır'ın, Birleşik Krallık tarafından işgal edildiği ve sömürgeleştirildiği bu çalkantılı dönemde gelişen tartışmalardan nasibini almıştır (Holod & Rastorfer, 1983, s. 240). Taha Hüseyin, Necib Mahfuz, Hamed Said gibi entelektüellerle olan ilişkisi ve dönemin fikrî akımlarından birisi olan Nahda Hareketi ile olan düşünsel temasları bu duruma örnek olarak verilebilir (El-Wakil, 2012, s. 2; Steele, 1997, s. 9–10). Yücel'in, Fethi'yi tarif ederken bu bağlamda “toplumsal ve kültürel kökenlerinde bir tür ‘Osmanlılık’ ağır basıyor” demesi önemlidir (Yücel, 1990). Ele alınan “Osmanlılık” tavrı, Fethi'nin genç yaşlardan itibaren “modern” dünyaya eleştirel bakış getirmesine neden olan temel sebeplerden birisi olarak gösterilebilir.

Batılılaşmanın getirdiği değişiklikler hızlı bir şekilde şehirlerde de kendini göstermiştir. Mısır'daki mimari atmosfer değişmiş, geleneksel mimarlık teknikleri, malzemeleri ve yapı elemanları terk edilerek yerine betonarme, çelik gibi taşıyıcı sistemlere ve malzemelere dayalı mimarlığa geçilmiştir. Bununla birlikte, yabancı uyruklu mimarların yoğun bir şekilde iş aldığı, yapı tiplerinin ve üsluplarının oldukça değiştiği bir süreç başlamıştır (El-Habashi, 1994, s. 7; Jones, 1990, s. 86–90).

Buna paralel olarak, okullarda da mimarlık öğretimleri yeniden ele alınmıştır. Bu bakımdan 1920'li yıllarda Hasan Fethi'nin mimarlık öğretimini aldığı okul, Beaux-Arts Ekolü'nü taklit ve takip eden bir sistemi benimsemiştir (Holod & Rastorfer, 1983, s. 240). Eklektik pek çok unsurun bir arada öğretildiği bu ekol Mısır'ın geçiş dönemini yansıtmaya açılarından da oldukça önem taşır.

Özetle, Hasan Fethi gençlik yılları ve lisans eğitimi boyunca böyle bir kültürel ortamda bulunmuş ve öğretim almıştır. Buna karşılık, zamanla entelektüel arayışları sonucunda ortaya çıkan ve içinde bulunduğu konjonktüre eleştirel yaklaşması sonucu, kariyerinde çeşitli seyirler gelişmiştir. İlk mimari eserlerinde okulunda almış olduğu lisans eğitimi yansıtmaya rağmen, bir süre sonra tüm bu formasyonu, tabiri caizse terk edip geleneksel mimarlığı kendi zamanında yeniden kurmaya gayret etmiştir. İlerleyen yaşlarında ise, bu arayışlarının yanı sıra, çağın sunduğu yeni teknik ve malzemelerle birlikte geleneksel mimari arasında yeni sentezler denemekten geri durmamıştır.

Bu çalışmada Fethi'nin tespit edilen 51 projesi 3 dönem üzerinden ele alınmıştır. Her dönemde 17 eser belirlenmiş ve bir kısmının detaylı analizine yer verilmiştir. Bu projelerde

Fethi'nin başta kullandığı malzemeler gözetilerek yeni ve özgün bir tasnife gidilmiştir. İlk aşamada beton, betonarme, kerpiç, çelik, ahşap, taş gibi malzemelerin dönemlere göre kullanım yoğunlukları tespit edilmiştir. 1928-1941, 1941-1957, 1957-1989 dönemleri bu malzeme kullanımlarına göre tasnif edilmiştir. Bu bağlamda 1928-1941 yılları, 1941-1957 yılları ve son olarak 1957-1989 yılları incelendi ve üç ana döneme ayrılmıştır. Çalışmada, bu dönemlerde yapılan 17 adet proje örneklendirilerek dönemler hakkındaki genel tespitleri ortaya koyulmuştur.

Çalışma boyunca, Fethi'nin yukarıda işaret edilen mimarlık hayatının çeşitli aşamaları, başta malzeme olmak üzere, üslup ve biçim gibi mimari veriler ışığında takip edilip irdelenmiştir. Fethi'nin mimarlık üretimleri üzerinden yeni ve özgün bir tasnife gidilmiştir. Bu bağlamda, "1928-1941 Arası Dönem Çalışmaları - Eğitimin İzleri", "1941-1957 Arası Dönem Çalışmaları - Geleneğin İzleri" ve "1957- 1989 Arası Dönem Çalışmaları- Sentezin İzleri" olmak üzere üç aşamada Fethi'nin mimarlık üretimlerinin "anatomisi" analiz edilecektir.

2. 1928-1941 ARASI DÖNEM ÇALIŞMALARI - EĞİTİMİN İZLERİ

1920 yılında mimarlık eğitimine başlayan Hasan Fethi 1926 yılında mezun olmuştur. *Beaux-Arts Ekolü*¹ kapsamında lisans eğitimini tamamlayan Fethi aldıkları eğitimi şöyle anlatmaktadır: "Klasik Mısır İslam mimarisine dair herhangi özel bir eğitim almadık. Tabi ki mimarlık tarihi dersleri aldık ama sadece mimarlık tarihi kitabında egzotik mimariler başlığı altında dört veya beş sayfalık bir yazıydı." (Petrucchioli, 1982, s. 42–61). Mezun olmasının hemen ardından Kahire Belediyesi'nde devlet memuru olarak işe başlamış ve bu yıllardan itibaren pek çok projeye imza atmıştır. Fethi'nin bu yıllarda *Beaux-Arts* anlayışının bir devamcısı olduğu görülür (Yücel, 1990) (Şekil 2).

Çizelge 1'de Fethi'nin 1928-1941 yılları arasında yer alan mimari üretimleri görülmektedir. Tabloda yer alan 17 proje, Fethi'nin bu yıllardaki tutumunu anlamak adına oldukça büyük önem taşır. Fethi'nin bu aralıkta ortaya koyduğu eserlerin tamamında betonarme yapı malzemesi başat unsur olarak kendini gösterir. Yapılarda çoğunlukla betonarme karkas strüktür görülürken, kargir taşıyıcı sistem de kullandığı gözlemlenmektedir. Garvice Villası gibi kullanılan yapı malzemesi ve taşıyıcı sistemi tespit edilemeyen yapılar olsa da dönemin genel tutumunu anlamak mümkündür.

Şekil 2'de Fethi'nin üslup arayışlarının 1930'ların sonlarına doğru farklılaştığı gözlemlenebilir. Buna rağmen malzeme ve taşıyıcı sistemleri yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere rijit bir şekilde değişmez. Bu değişim ilk izlerini önce üslupta, ardından malzemede kendini gösterecektir. Garvice Villası, Haşmet Villası ve Talha Paşa Misafirhanesi bu üslup arayışlarının önemli örnekleri olarak gösterilebilir. Buna rağmen bu yapılarda halen betonarme karkas sistem çözümlerin tercih edildiği gözlemlenmektedir.

Şekil 1'de görülen Talkha İlkokulu Fethi'nin ilk tasarladığı projedir. Almış olduğu eğitimin izleri bu yapıya tümüyle yansımıştır. Yapıda Beaux-Arts Ekolünün etkileri rahatlıkla gözlemlenebilir. Simetrik ve anıtsal karakteri, iç avlu etrafında gelişen merkezî planı, Dorik kolonlar, Neoklasik üsluptaki kat silmeleri, pervazlar, söveler, kornişler ve alınlıklar yapının en belirgin özellikleridir (El-shorbagy, 2001, s. 23). Antik Yunan, Antik Mısır ve Barok gibi mimari üslupların meczedildiği ve yorumlandığı bir yapıdır.

İki katlı inşa edilen yapıda, karma bir taşıyıcı sistem kullanılmıştır. Temeller ve döşemeler betonarme iken duvarlar yığma taş olarak uygulanmıştır. Cephede kesme taşlar tercih edilerek Neoklasik etki güçlendirilmiştir. Fethi'nin genç mimar olarak bu yıllarda yüksek

öğretim hayatında edindiği bilgilere yakın işler yaptığı gözlemlenebilir. Bu durum çok kısa süre içerisinde değişecek olsa bile 1941'lere değin malzeme kararlarında etkisini göstermiştir (Çizelge 1).

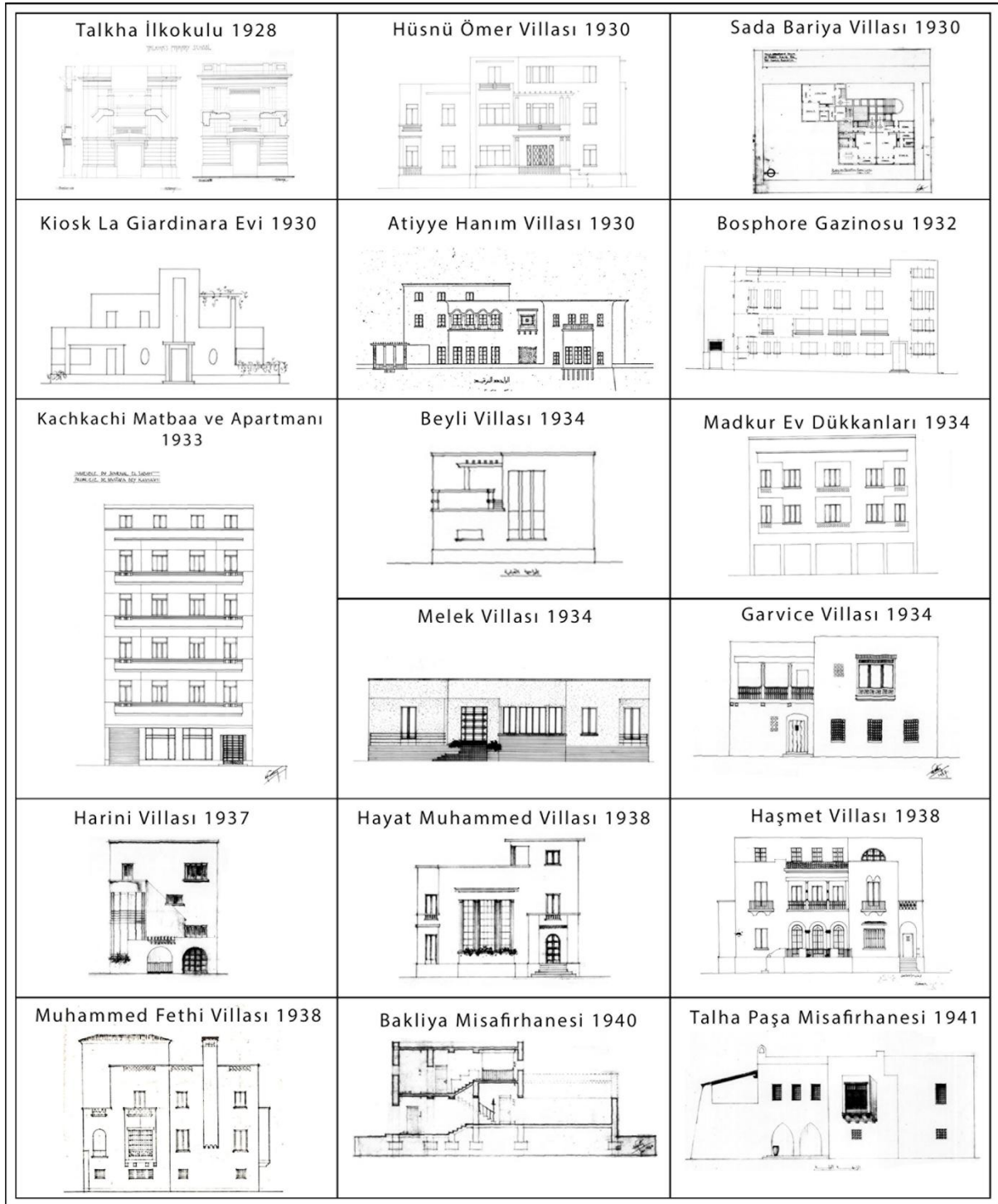
Çizelge 1. Hasan Fethi'nin 1928-1941 arası dönem çalışmaları

Proje Adı	Yer	Tarih	Yapı Malzemesi – Taşıyıcı Sistem
Talkha İlkokulu	Mısır	1928	Betonarme - Kargir
Hüsnü Ömer Villası	Mısır	1930	Betonarme - Karkas
Sada Bariya Villası	Mısır	1930	Betonarme - Karkas
Kiosk La Giardinara Evi	Mısır	1930	Betonarme - Karkas
Atiyye Hanım Villası	Mısır	1930	Betonarme - Karkas
Bosphore Gazinosu	Mısır	1932	Betonarme - Karkas
Kachkachi Matbaa ve Apartmanı	Mısır	1933	Betonarme - Karkas
Beyli Villası	Mısır	1934	Betonarme - Karkas
Madkur Ev ve Dükkanları	Mısır	1934	Betonarme - Karkas
Melek Villası	Mısır	1934	Betonarme - Karkas
Garvice Villası	Mısır	1934	Tespit Edilemedi.
Harini Villası	Mısır	1937	Betonarme - Karkas
Hayat Muhammed Villası	Mısır	1938	Betonarme - Karkas
Haşmet Villası	Mısır	1938	Betonarme - Karkas
Muhammed Fethi Villası	Mısır	1938	Betonarme - Karkas
Bakliya Misafirhanesi	Mısır	1940	Betonarme - Karkas
Talha Paşa Misafirhanesi	Mısır	1941	Betonarme - Karkas

Fethi kariyerinin ilk projesi olan bu yapıyı kırsal Mısır mimarisiyle tasarlamak istediğini, fakat yetkililerin baskıları sonucu neoklasik bir tasarım gerçekleştirdiğini belirtmektedir (El-shorbagy, 2001, s. 21–22). Bu bağlamda, kariyerinin ilk yıllarından itibaren kendi milli kültürel mimari birikimini önemseydiği ve bu yönde işler yapmak istediği görülmektedir. Buna rağmen, bu yıllarda arayışının strüktür ve malzemeden ziyade, yalnızca üslup üzerinden olduğunu da belirtmek gerekir. Bu anlamda, 1941 yılına dek geliştirdiği diğer tasarımlar bu savı güçlendirmektedir.

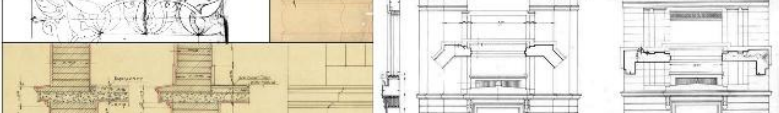

Şekil 1. Talkha İlkokulu, 1928, Mısır (El-shorbagy, 2001)

Şekil 2. 1928-1941 yılları Hasan Fethi'nin tasarımlarının biçimsel serüven tablosu (Archnet, t.y.)

Şekil 3'te Talkha İlkokulu'na ait görseller ve proje künyesi verilmiştir. Tabloda Fethi'nin yapıda kullandığı malzeme ve strüktür tercihleri de bulunmaktadır. Hasan Fethi, Talkha İlkokulu'ndaki tercihlerinin benzerini 1928-1941 yılları arasındaki tasarımlarında sürdürmüştür. Özellikle, yapılarda beton kullanımı ve betonarme strüktür tercihleri dönem boyunca devam etmiştir. Bunun yanında, kâğır yapıların tercih edildiği ve üslup arayışlarının ise çeşitlenmeye başladığı bir dönemdir. Bu arayışın en belirgin işaretleri, 1937 yılında ortaya çıkar.

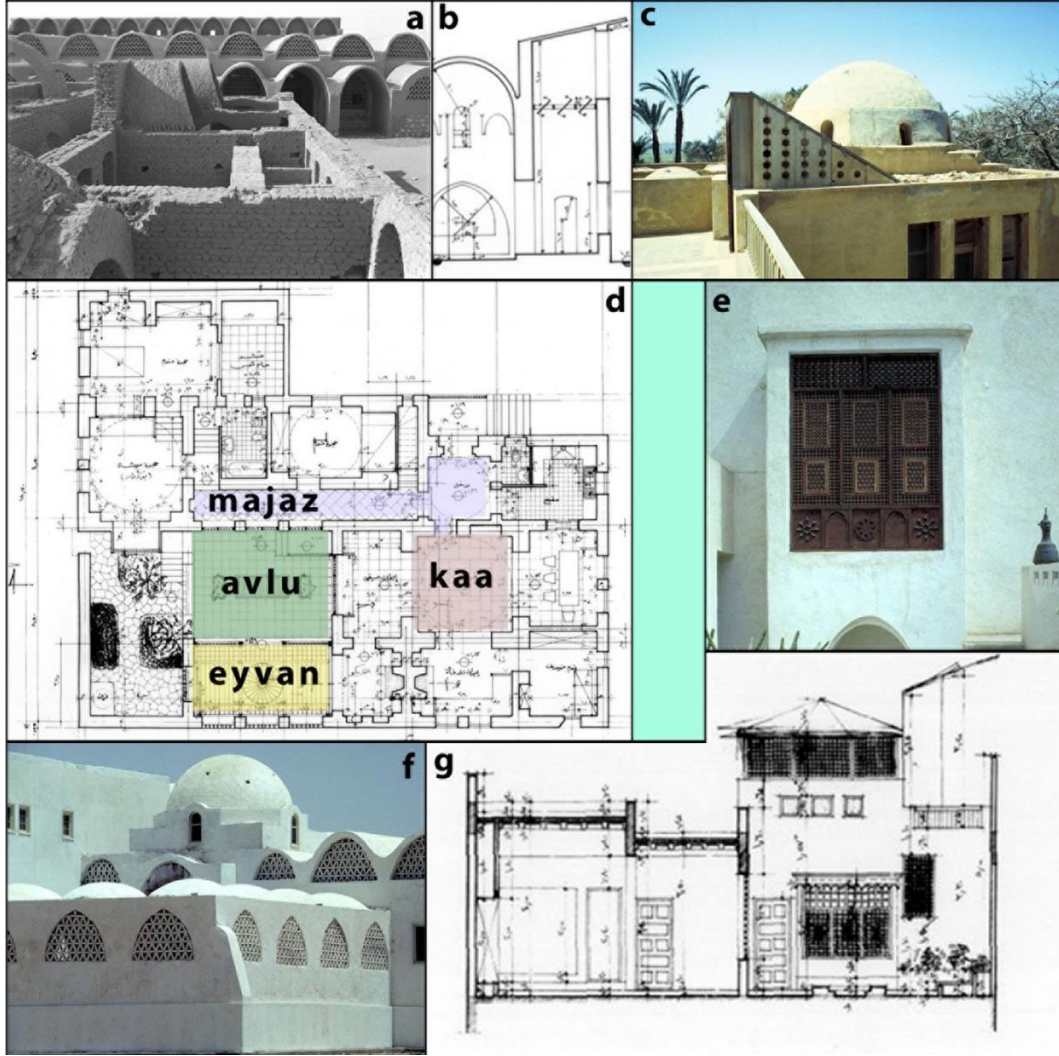
PROJE İSMİ		TALKHA İLKOKULU			
YER		TARİH			
TALKHA		1928			
KONUM		DÖNEM	İLK DÖNEM (1928-1941)		
ŞEHİR İÇİ			ARA DÖNEM (1941-1957)		
ŞEHİR DIŞI			SON DÖNEM (1957-1989)		
KIYI					
TOPOĞRAFYA		YAPIM TEKNİĞİ	YIĞMA		
DÜZ			İSKELET		
EĞİMLİ			KARMA		
İKLİM		MALZEME	TAŞ		
SICAK KURU			TUĞLA		
SICAK NEMLİ			AHŞAP		
AKDENİZ TİPİ		KERPİÇ			
İŞLEV		BETON			
KONUT					
EĞİTİM					
KÜLTÜREL					
TİCARİ					
RESMİ					
TASARIM YAKLAŞIMI					
Beaux-Arts Ekolü eğitiminin tasarıma yansımaları. Neoklasik öğelerin yoğun bir biçimde kullanımı. Taş, beton gibi çeşitli malzemelerin gerek strüktürde gerek dekorasyonda birlikte kullanımı.					

Şekil 3. Talkha İlkokulu analiz tablosu (Archnet, t.y.)

Hasan Fethi 1937 yılında Mısır'ın Mansure şehrinde bir sergi düzenlemiştir. Bu sergi Fethi mimarlığının kırılma noktalarından biridir (Steele, 1989, s. 4). Arkadaşları için müstakil kır evleri tasarımı yapan Fethi, burada önceki projelerine nazaran oldukça farklı bir çizgi yakalamıştır. Bu tasarımlar Mısır'ın geleneksel kır mimarisinin yeni yorumlarıdır. Bu anlamda, o güne kadarki tasarımlarından üslup olarak taban tabana zıt, yeni bir arayış geliştirmiştir. Böylelikle Fethi, ilk kez kendine has mimari bir kimlik ortaya koymuştur. Terkedilmiş, köhne bir miras olarak görülen Mısır mimarlık mirasını yeniden canlandırarak kendi dönemine taşımıştır. Mısır kırsal mimarisinde kubbe, tonoz, kemer, majaz, dorkaa, kaa, malkaf, claustra, avlu, maşrabiye ve eyvan gibi yüzyıllardır kullanılagelen birçok öge ve mekân tasarımları Fethi'nin kır evleri tasarımlarına yön vermiştir (Şekil 4) (Uyar, 2020, s. 289–295).²

Hasan Fethi belirtilen bu yaklaşımı yalnızca mimari tasarımlarına yansıtmakla kalmamış, mimari sunumlarını da bu yönde değiştirmiştir. Gerek Firavun devrinde gerekse de İslâm dönemi resim sanatlarında tercih edilen, objenin tek bir yüzeyini gösteren (perspektifsiz) ve bu yüzeylerin bir araya gelerek resmi oluşturduğu minyatür sanatlı sunumlar tercih etmiştir (Şekil 5). Görüldüğü gibi mimarideki kadim mirasla kurulan bu ilişki ve arayış, minyatür de olduğu gibi sanatın diğer veçheleriyle de devam etmiştir. Bu anlamda, Fethi'nin yıllara sâri olan ciddi sorgulamaları sonucu köklü değişiminin ilk işaretleri verilmiş olur.

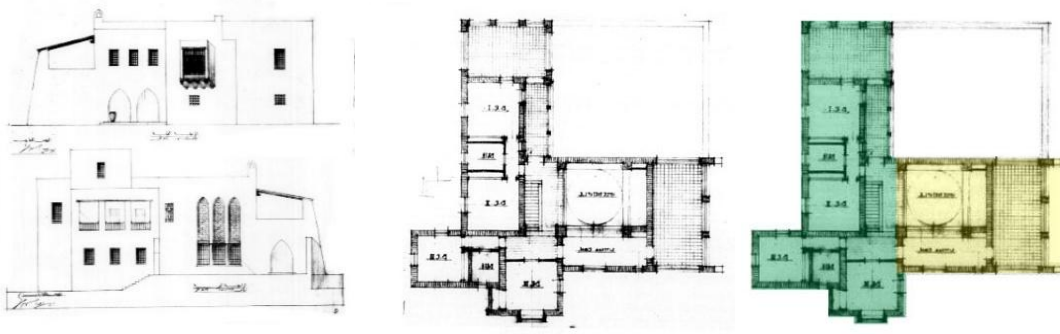
Fethi'nin sergideki dönüşümleri 1941 yılından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu noktadan itibaren malzemedeki strüktüre, strüktürden yapı elemanlarına dek yapılarında köklü değişiklikler gerçekleştirmiş ve bunları uygulamaya geçirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, 1941 yılına dek biçim değişse bile malzeme ve strüktür tercihleri benzer şekilde devam etmektedir. Şekil 6'da görülen Talha Paşa Misafirhanesi'ni geçiş dönemi eserlerinden birisi olarak göstermek mümkündür. Bu dönemde biçim ve mekân organizasyonlarının değişmesine rağmen, strüktür ve malzeme tercihleri bu dönemin özelliklerini halen yansıtmaktadır.

Şekil 4. Hasan Fethi'nin kullandığı geleneksel tasarım öğeleri. a. b. ve c. Malkaf, d. Majaz, kaa, avlu ve eyvanın planda gösterimi, e. Maşrabiye, f. Claustra, g. Dorkaa kesiti (Türk Evi'ndeki sofa mekanına benzetilebilir) (Archnet, t.y.)

Şekil 5. Mansure Sergisi minyatür çalışmaları, 1937 (Archnet, t.y.)

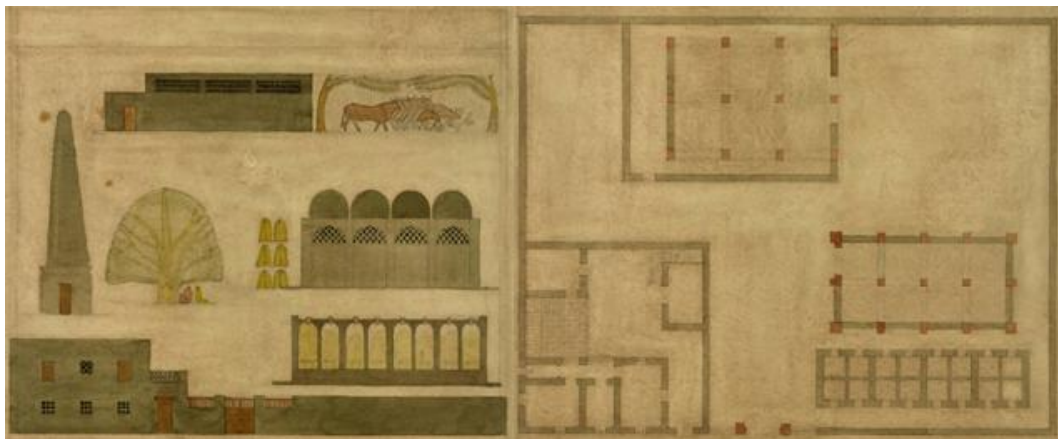
Şekil 6. Talha Paşa Misafirhanesi cepheleri ve planı, 1941 (Archnet, t.y.)

3. 1941-1957 ARASI DÖNEM ÇALIŞMALARI - GELENEĞİN İZLERİ

Hasan Fethi'nin mimari tasarımları 1941 yılı sonrası Mısır'ın geleneksel mimarlık mirasıyla ilişki olup milli-kültürel kimlik arayışıyla ele alınmıştır. Bu anlamda malzeme, biçim, strüktür, yapı elemanları ve hatta sunum tekniklerine kadar bu arayış görülür. Bu dönemin en ayırt edici unsuru, hemen her projesinde yer verdiği kerpiç malzeme olmuştur. Kerpiç malzemenin merkezde yer alıp ona eklenen tuğla, taş, ahşap ve beton malzemeler yapının bütünü yanında birer bileşen olarak belirmiştir.

Bu tarihten itibaren Fethi, kerpiç ile unutulmaya yüz tutmuş biçim, mekân organizasyonları ve yapı elemanları gibi pek çok unsuru yorumlayarak yeniden bir araya getirmiştir. Fethi'yi kerpiç malzemeye iten sebepler kendi kişisel tercihlerinin dışında da gelişmiştir. Bu dönemde II. Dünya Savaşı'nın başlamış olması ve arz-talep dengesinin bozulması, yurtdışından ithal olarak gelen malzemelerin tedariklerinde zorluk yaşanması ve aynı zamanda fiyatların oldukça yüksek meblağlara çıkması inşaat sektörünü etkilemiştir.

Böyle bir dönemde Kraliyet Ziraatçılar Birliği (KZB, *Royal Society of Agriculture*) tarafından ahır, ambar ve burada çalışacaklar için kalacak bir evden oluşan çok işlevli bir mimari tasarım işi Fethi'ye teklif edilmiştir (El-shorbagy, 2001, s. 32). KZB mevcut koşullardan dolayı tasarımın oldukça düşük maliyetli olmasını istemiştir. Fethi bu talebe yönelik "Mısır kadar eski bir malzeme olan kerpiç" (Steele, 1997, s. 29) malzemeyi bu tasarımda kullanmayı tercih etmiştir (Şekil 7).

Şekil 7. Kraliyet Ziraatçılar Birliği Çiftliği, Bahtim, 1941 (Aucegypt, 2025)

Fethi'nin oldukça ucuz, hızlı ve kolay inşa edilebilir, çevrede hemen her yerde kolaylıkla bulunan kum, saman ve suyun bir araya getirilip kurutulduktan sonra oluşan kerpiçi tercih etmesinin nedeni bununla sınırlı değildir. Fethi, savaş koşulları sebebiyle devletin zor günlerden geçtiği ve halkın yoksul olduğu bu dönemde herhangi bir teknolojik alete ihtiyaç duyulmadan bina yapımına ön ayak olmuştur. Bunun ülkenin yüzleştirdiği sorunların çözümlerinden olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla, almış olduğu bu kararlar hem unutulmuş inşa etme geleneğini ihya etmiş hem de kalıpsız, dikmesiz, iskelesiz, donatı çubuksuz, vinçsiz, cıvatasız, vidasız, ithal ve az bulunan malzemelere gerek kalmadan yapı inşa edebileceğini göstermiştir (Steele, 1997, s. 29).

Çizelge 2. Hasan Fethi'nin 1941-1957 arası dönem çalışmaları

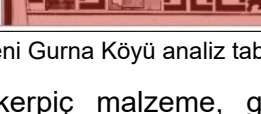
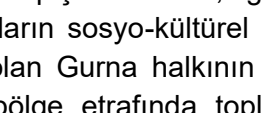
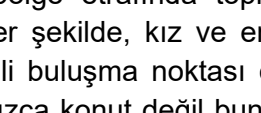
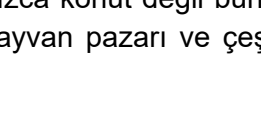
Proje Adı	Yer	Tarih	Yapı Malzemesi – Taşıyıcı Sistem
Kraliyet Ziraatçiler Birliği Çiftliği	Mısır	1941	Kerpiç - Yığma
Giza Doğumevi	Mısır	1941	Kerpiç - Yığma
Şili Nitrat Şirketi Misafirhanesi	Mısır	1942	Kerpiç - Yığma
Hasan Abd'al Razik Evi	Mısır	1943	Kerpiç - Yığma
Hamdi Seif Nasr Evi	Mısır	1945	Kerpiç - Yığma
Hamed Said Evi	Mısır	1945	Kerpiç - Yığma
Yeni Gurna Köyü	Mısır	1945	Kerpiç - Yığma
Madfan Hassanein Anıtkabri	Mısır	1946	Taş - Yığma
Bayramlaşma Evi	Mısır	1948	Kerpiç - Yığma
Lulu'at Al Sahra Köyü	Mısır	1950	Kerpiç - Yığma
Monastırlı Evi	Mısır	1950	Betonarme - Karkas
Garagos Kültür Merkezi	Mısır	1950	Kerpiç - Yığma
Seramik Fabrikası	Mısır	1950	Kerpiç - Yığma
Zaki Villasi	Mısır	1951	Kerpiç - Yığma
Çini Fabrikası	Filistin	1952	Kerpiç - Yığma
Arap Mülteci Evleri	Filistin	1957	Kerpiç - Yığma
Fares Okulu	Mısır	1957	Kerpiç - Yığma

Çizelge 2'de görülebileceği üzere Fethi'nin ucuz, kolay ve hızlı inşa edilebilir bu çözümlerinin takdir toplaması, pek çok proje ortaya koymasına vesile olmuştur. Bu dönemde Fethi ortaya koyduğu projelerin neredeyse tamamında kerpiç malzemeyi tercih etmiştir. Bununla birlikte üslup olarak da 1937 mansure sergisi'ndeki güçlü kurugusunu devam ettirmektedir.

Fethi her ne kadar bu dönemde yoğun bir şekilde kerpiç malzeme ve yığma yapı tekniklerini tercih etse de Monastırlı Evi gibi istisnai işler de yapmıştır. Bu evde işverenin yoğun ısrarı üzerine betonarme strüktür tercih etmek zorunda kalır (Steele, 1997, s. 93). 1946 yılında tasarladığı anıtkabir tasarımında ise yığma taş bir yapı tercih ettiği görülür. Tasarımın abidevi ve masif yapısının ve uzun yıllar ayakta kalması gerektiği göz önüne alındığında bu tercihin de istisnai bir durum teşkil ettiği açıktır. Bu iki yapının dışında kalan tüm projelerinde kerpiç malzeme ve yığma strüktür tercih ettiği açıkça ortadadır (Çizelge 2).

Fethi'nin bu dönemde inşa ettiği ve adından ilerleyen yıllarda çokça söz edilecek olan bir başka önemli projesi ise Yeni Gurna Köyü (YKG) tasarımıdır (Şekil 8). KZB projesine benzer kaygılarla ortaya çıkan bu tasarıma, yıllardır Thebes Mezarlığı civarında yaşayan Gurnalıları

nitelikli bir köye yerleştirmek için başlanmıştır. Bilindiği üzere Fethi'nin daha önce inşa ettiği kerpiç tasarımları başka kişilerce duyulmuş ve takdir toplamıştır. Bu nedenle böylesi bir proje için aklı gelen ilk isim o olmuştur. Fethi bu tasarımı israftan uzak, hızlı ve düşük maliyetli bir yapıma imkân verecek şekilde tamamlamıştır (Fathy, 1973, s. 17).

PROJE İSMİ	YENİ GURNA KÖYÜ				
YER	TARİH				
GURNA	1945				
KONUM	İLK DÖNEM (1928-1941)				
ŞEHİR İÇİ	DÖNEM	ARA DÖNEM (1941-1957)			
ŞEHİR DIŞI		SON DÖNEM (1957-1989)			
KIYI	YAPIM TEKNİĞİ	YİĞMA			
TOPOĞRAFYA		İSKELET			
DÜZ EĞİMLİ	MALZEME	KARMA			
İKLİM		TAŞ			
SICAK KURU	İŞLEV	TUĞLA			
SICAK NEMLİ		AHŞAP			
AKDENİZ TİPİ	KONUT	KERPİÇ			
İŞLEV		BETON			
KONUT	TASARIM YAKLAŞIMI				
EĞİTİM					
KÜLTÜREL	Geleneksel tekniklerin kullanımı.				
TİCARİ					
RESMİ	Yerel malzemenin tercih edilmesi.				
	Her aileye özel tasarım anlayışı.				
	Kullanıcıların aynı zamanda binalarını inşa ettiği bir süreç.				
	"Katılımcı Mimarlık"				

Şekil 8. Yeni Gurna Köyü analiz tablosu (Archnet, t.y.)

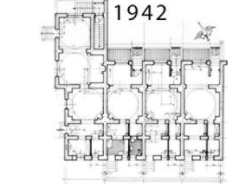
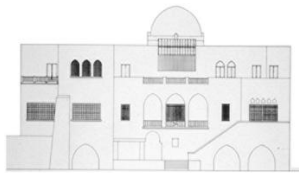
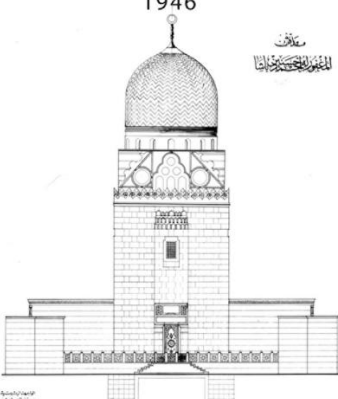
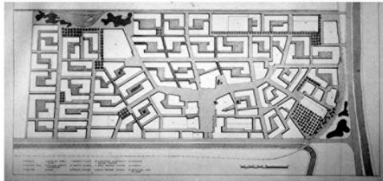
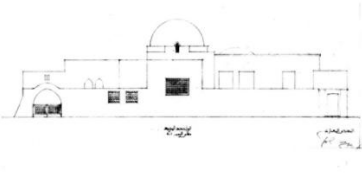
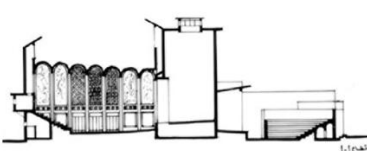
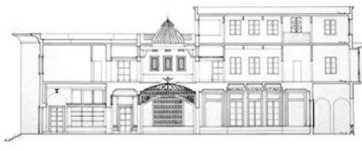
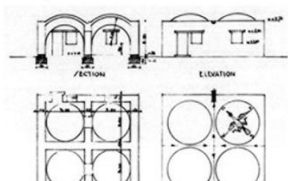
Fethi YGK projesinde kerpiç malzeme, geleneksel teknik ve yapı elemanları kullanmasının yanı sıra, Gurnalılarının sosyo-kültürel ilişkilerini de gözeterek tasarımına yön vermiştir. Örneğin, yedi sülale olan Gurna halkının mahalleleri bu durum gözetilerek inşa edilmiştir. Her sülale belli bir bölge etrafında toplanmış ve toplanabilecekleri irili ufaklı meydanlar inşa edilmiştir. Benzer şekilde, kız ve erkeklerin birbirlerini görebildikleri ve bu sayede evlenebildikleri en önemli buluşma noktası olan çeşmelere de köyde yer vermiştir (Fathy, 1973, s. 99). Köyde yalnızca konut değil bunun yanında cami, han, pazar, açık hava tiyatrosu, lokanta, kahvehane, hayvan pazarı ve çeşitli dükkanlar da inşa edilmiştir (Fathy, 1973, s. 78–116).

Fethi projesindeki her bir yapıyı özelleştirmeye ve kullanıcılarıyla bir araya gelerek onların fikirlerini alarak tasarımına yön vermeye gayret etmiştir. Bu bağlamda ortaya çıkan organik doku ve her biri farklı kimliğe sahip olan yapılar için şunları söylemektedir:

"Kendime garip biçimleri ve açıları olan çok sayıda farklı konutu arsalara yerleştirme problemi verdim. Böyle bir problem yaratıcı, özgün ve dürüst bir çözüm ister. Fakat önceden tasarlanmış bir tasarımı daha sonra güzelleştirmeye çalışmak ortaya tatsız ve samimiyetsiz görüntüler çıkarır. Benim düzensiz planım ise çeşitliliği ve özgünlüğüyle sürekli olarak fakirlere layık görülen birbirinin kopyası olan ev sıralarına meydan vermiyordu (Fathy, 1973, s. 73)."

Fethi, çoğunluğunun mezar hırsızlığı yaparak geçimini sağladığı Gurna halkına yapı inşa etmeyi öğreterek, onların hem yaşadıkları çevrenin dönüşümüne katılmalarına hem de meslek sahibi olmalarına ön ayak olmuştur. Bu anlamda ortaya koyulan mimarlığın tam merkezinde kullanıcıların yer almasını sağlamış ve onları pasif izleyiciler değil; aktif, mimari oluşuma yön veren kolektif bir toplum yapısına kavuşturmuştur (Tuna Ultav & Sahil, 2013).

Her şeye rağmen Yeni Gurna Köyü istenilen sonuca ulaşmadı. Mezarlarda yaşayan bu insanların yeni bir hayata uyum sağlayamayışından ötürü köy zamanla bakımsız ve kısmen terkedilmiş olarak kaldı. Bu anlamda köy amaçlarını başaramasa da oldukça ses getirdi ve Fethi'nin ününün tüm dünyaya yayılmasını sağladı. Bununla birlikte fakirler için tasarlanan bu mimari bir anda zenginlerin ilgi odağı haline geldi ve Fethi pek çok varlıklı aileye Yeni Gurna Köyü'ndekine benzer mimari projeler yapmaya başladı (Özkan, 2005).

Kraliyet Ziraatçiler Birliği Çiftliği 1941 	Giza Doğumevi 1941 	Şili Nitrat Şirketi Misafirhanesi 1942
Hasan Abd'al Razik Evi 1943 	Hamdi Seif Nasr Evi 1945 	Hamed Said Evi 1945
Madfan Hassanein Anıtkabri 1946 	Yeni Gurna Köyü 1945 	Bayramlaşma Evi 1948
Garagos Kültür Merkezi 1950 	Lulu'at Al Sahra Köyü 1950 	Monastırılı Evi 1950
Çini Fabrikası 1952 	Seramik Fabrikası 1950 	Zaki Villası 1951
Arap Mülteci Evleri 1957 	Çini Fabrikası 1952 	Fares Okulu 1957

Şekil 9. 1941-1957 yılları Hasan Fethi'nin tasarımlarının biçimsel serüven tablosu (Archnet, t.y.)

Şekil 9'da Fethi'nin bu yıllarda yapmış olduğu projelerin görselleri yer almaktadır. Bu projeler hem üslup hem malzeme kararlarıyla Fethi'nin bu yıllardaki genel tutumuna ışık tutmaktadır. Görüleceği üzere başat malzeme kerpiç olup üslupta ise geleneksel biçimlerin yorumları öne çıkmaktadır. Bu anlamda Fethi kurmuş olduğu bu dille “anonim bir tektonik ifade” ortaya koyar (Yücel, 1990). Mimarlık mesleğini kadim zamanlardaki gibi ele alır ve mimar neredeyse görünür olmaktan tamamen uzaklaşarak, mütevazı bir şekilde konumlanır. Fethi, bu bağlamda da gelenekle olan ilişkisini yeniden kurmak istiyor gibidir.

Fethi'nin yerel malzeme, yerel teknik, ucuz ve hızlı üretim, geleneksel yapı elemanları ve geleneksel mekân organizasyon şemalarını tercih ettiği, katılımcı, sürdürülebilir bir mimarlığı uyguladığı bu projesi gerek Mısır'da gerek dünyada oldukça ses getirmiştir (El-Wakil & Radwan, 2008, s. 4–8). Bu noktadan itibaren, Fethi adeta kerpiç malzemeye yeniden hayat vermiş bir mimar olarak kariyerine devam etmiştir.

Fethi'nin 1941-1957 yılları arasındaki mimari tasarımları, başta kerpiç malzemenin başat unsur olması ve geleneksel mekân organizasyonları ve yapı elemanları tercihleriyle benzer seyirde ilerlemiştir. 1957 yılında Mısır'dan Yunanistan'a taşınmasının ardında bu mimari tavrının başka bir boyut aldığı görülür.

4. 1957-1989 ARASI DÖNEM ÇALIŞMALARI - SENTEZİN İZLERİ

1957 yılında Hasan Fethi Yunanistan'a taşınmıştır. Yaklaşık beş sene boyunca Atina'da bulunan *Doxiadis Topluluğu* isimli mimarlık kuruluşunda çalışmalarına devam etmiştir. Bu beş senelik dönemde kuruluştaki pek çok mimarla birlikte çalışmalarına devam etmiş, fakat ilerleyen süreçte fikir ayrılıklarına düştükleri için buradan ayrılmıştır (Fathy, 1973, s. 184).

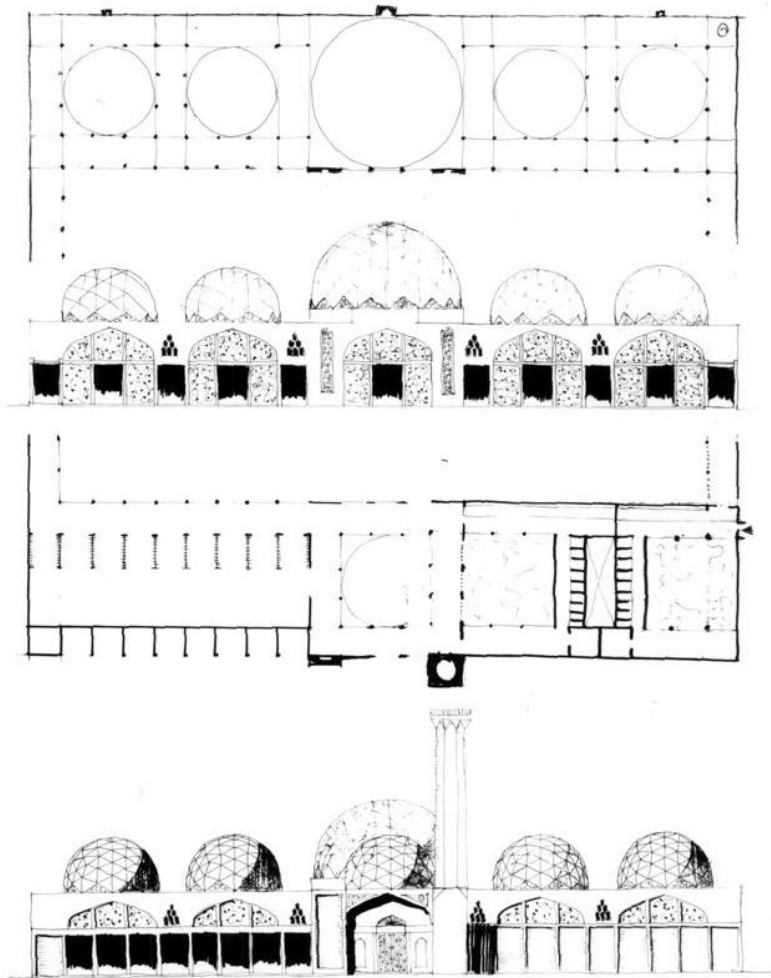
Çizelge 3. Hasan Fethi'nin 1957-1989 arası dönem çalışmaları

Proje Adı	Yer	Tarih	Yapı Malzemesi – Taşıyıcı Sistem
Ali Fethi Bey Evi	Mısır	1960	Kerpiç – Yığma - Barasti
Pakistan Camii	Pakistan	1960	Betonarme, Çelik – Karkas, Uzay Kafes Sistem
Fuad Riad Evi	Mısır	1967	Taş, Tuğla – Yığma
Shahira Mehrez Evi	Mısır	1967	Taş, Tuğla, Ahşap – Yığma
Kooperatif Merkezi	Mısır	1970	Kerpiç, Taş, Tuğla - Yığma
Wehda Camii ve Merkezi	Mısır	1970	Taş, Betonarme - Kargir
Abu Al Qichr Laboratuvarı	Mısır	1970	Kerpiç - Yığma
Kuzey Sahil Kalkınma Binası	Mısır	1971	Tuğla, Taş - Yığma
Maşrabiye Turist Merkezi	Mısır	1976	Kerpiç, Taş, Tuğla, Ahşap - Yığma
Nil Festival Köyü Tiyatro Salonu	Mısır	1977	Kerpiç - Yığma
Akil Sami Evi	Mısır	1978	Taş, Tuğla – Yığma
Sa Blanca Evi	İspanya	1979	Taş, Tuğla, Ahşap – Yığma
Murad Greiss Evi	Mısır	1980	Taş, Tuğla – Yığma
Dar Al Islam Köyü	Amerika	1980	Kerpiç, Taş, Tuğla, Ahşap - Yığma
Sims ve Sednaoui Evi	Mısır	1980	Kerpiç - Yığma
Casaroni Evi	Mısır	1981	Taş, Tuğla, Ahşap – Yığma
Sadat Dinlenme Tesisi	Mısır	1981	Taş, Tuğla, Ahşap – Yığma

Bu dönemde Yunanistan'da iklim ve mimari ile ilgili dersler vermiştir. Avrupa'nın birçok bölgesine sık sık geziler düzenlemiş ve bu bölgelerin mimarlık mirasını araştırmıştır. Çalıştığı topluluk ve ziyaretlerinde hem vernaküler mimariyi hem de modern gelişmeleri yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur (El-shorbagy, 2001, s. 67). Bu dönemde yalnızca bu bölgeleri

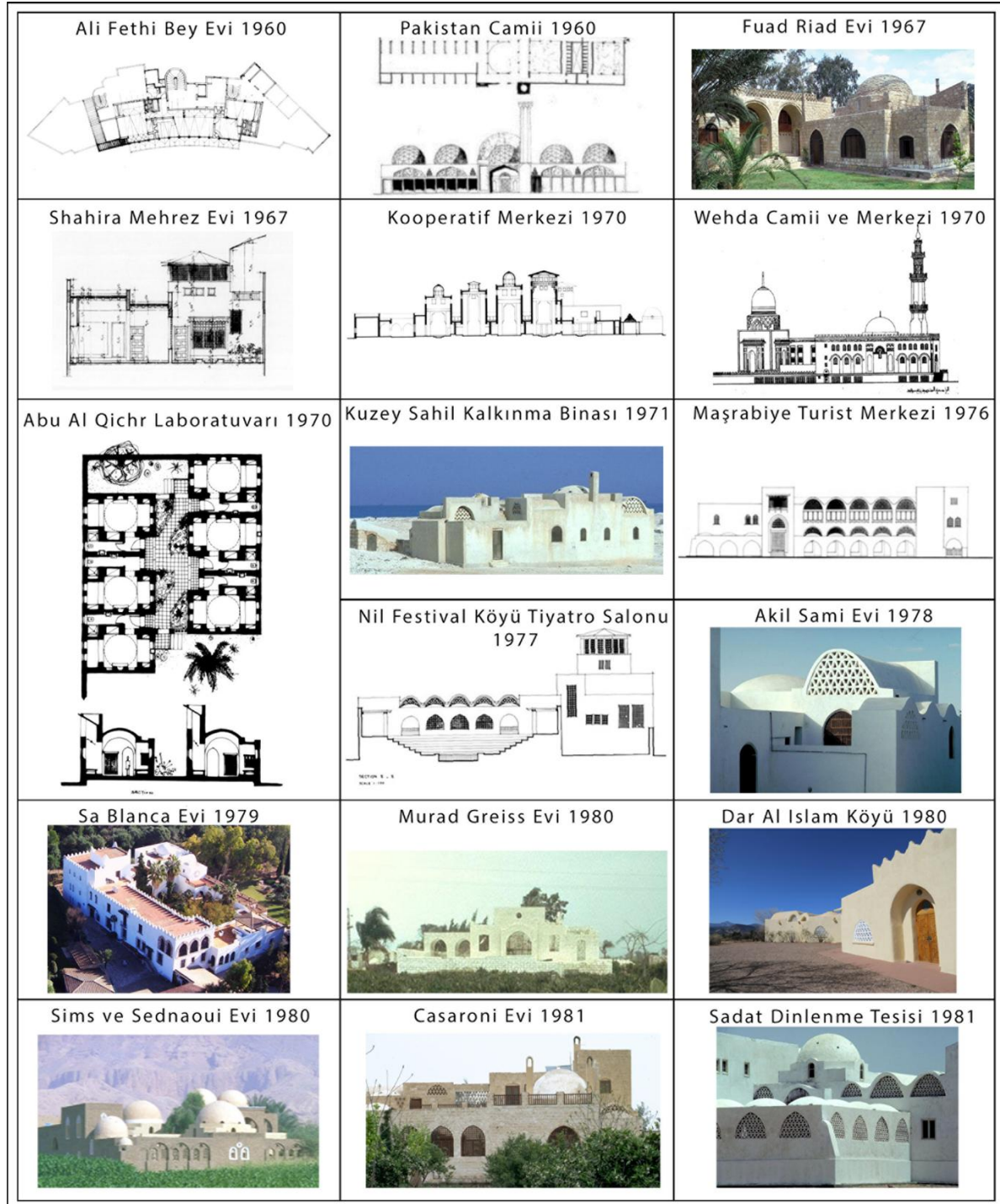
değil; Türkiye, Afrika, Arabistan, Amerika gibi pek çok bölgeyi ziyaret etmiştir. 1972 yılında ODTÜ’de yaklaşık bir ay boyunca misafir öğretim elemanı olarak bulunmuştur (Özkan, 2000, s. 47).

Fethi’nin 1941-1957 arası mimari projelerinde kerpiç malzemenin hâkim unsur olmasına karşılık, 1957 sonrası yapılarında malzemelerde çeşitliliğin artması söz konusudur. Bu anlamda kerpiç, taş, ahşap, çelik, beton, tuğla, kâğıt gibi malzemelerin bir arada kullanıldığı girift malzeme profili sunan bir döneme geçtiği görülmektedir. Benzer şekilde, taşıyıcı sistemler de malzemeyle birlikte projelerinde farklılık göstermektedir. Yığma yapıların yanında henüz çok yeni bir teknik olan jeodezik kubbe³ denemeleri, betonarme strüktür, çelik yapılar gibi denemeler de bu dönemde görülmektedir. Dolayısıyla Fethi’nin 1957-1989 yılları arasında ortaya koyduğu mimari çeşitlilik her anlamda belirlemektedir. Tek malzemenin yüceltilmesi yerine, coğrafyanın ve iklimin verileri gözetilerek birçok malzemeye yer verildiği gözlemlenmektedir. Çizelge 3’te yer alan projeler bu dönemde yer alan malzeme ve taşıyıcı sistem çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Çelik, ahşap, taş, tuğla, kerpiç, betonarme gibi yapı malzemelerinin yanı sıra karkas, yığma, uzay kafes sistem, barasti⁴ gibi modern ve geleneksel sistemlere başvurduğu, her anlamda “tenevvü”nün görüldüğü bir dönemdir. Bahsi geçen çeşitlilik ya da tenevvü Çizelge 3’te kolayca gözlemlenebilir. Ayrıca Şekil 11’de yer alan proje görsellerinde Fethi’nin almış olduğu kararlar, malzeme tercihleri, taşıyıcı sistem tercihleri ve farklı üslup denemeleri okunabilir.

Şekil 10. Pakistan Camii, Pencap, 1960 (Archnet, t.y.)

Şekil 10'da görülen Pakistan Camii tasarımı, Fethi'nin 1960 yılı gibi oldukça erken bir dönemde ortaya koyduğu malzeme ve strüktür denemelerinden birine örnek olarak gösterilebilir. 1954 yılında Buckminster Fuller'in patentini aldığı jeodezik kubbe tekniğinin, çok kısa zamanda 1960 yılında Fethi'nin cami tasarımının kubbe çözümlerinde yer alıyor oluşu oldukça önemlidir. Üst örtü tasarımı, betonarme strüktüre oturan bu kubbelerle sağlanmıştır. Benzer şekilde, bu teknolojiyi Sudan Konferans Merkezi ve Camii ile Polk Evi gibi başka tasarımlarında da ve yerel tekniklerle harmanlayarak kullanmıştır (Steele, 1989, s. 19). Bahsedilen üst örtü tasarımları bu yıllarda Fethi'nin yeni çözümlere ne denli açık olduğunu anlamak adına kritik yaklaşımlar olarak yerini alır.

Şekil 11. 1957-1989 yılları Hasan Fethi'nin tasarımlarının biçimsel serüven tablosu (Archnet, t.y.)

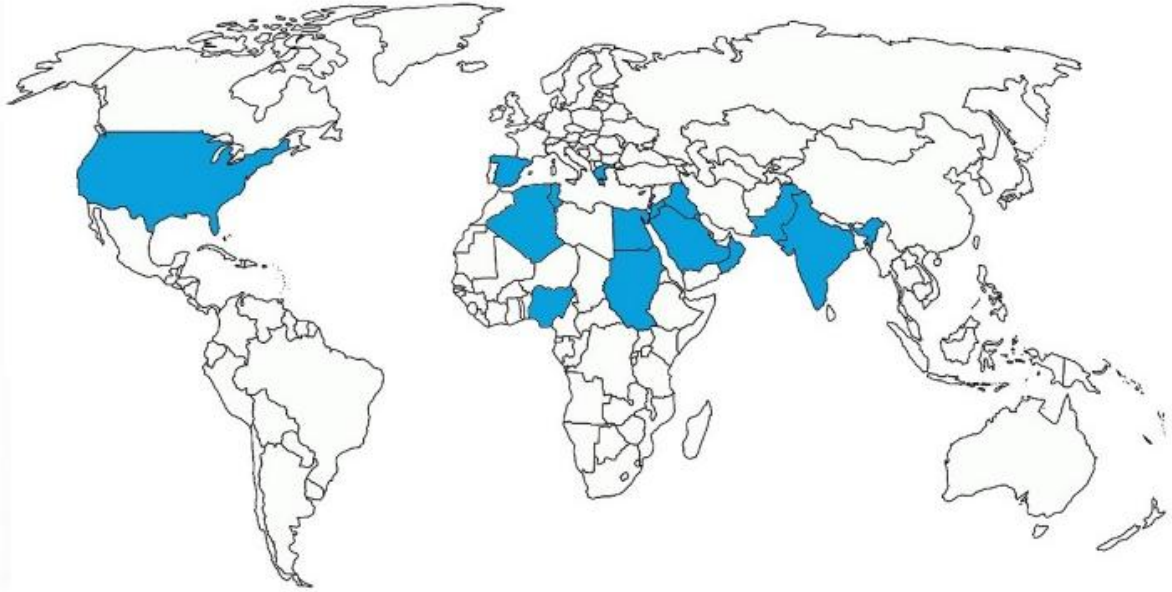
Fethi, Arap yarımadasında görülen geleneksel barasti evlerinden hareketle, 1967 yılında tasarladığı Sahar Ticaret Merkezi'nin üst örtülerini kâmiş ve sazlarla örtmeyi tercih etmiştir. Çatıların hâkim rüzgârla olan ilişkisi düşünülmüştür. Sıcak havalarda denizden esen rüzgâr çatılardan içeri alınmış ve iklimsel konfor elde edilmeye çalışılmıştır. Gridal bir planimetriye oturan tasarım, barasti tipi çatıları, kemerleri ve zeminde taşıyıcıları ile oldukça modüler bir yapıya sahiptir (Steele, 1989, s. 30). Gurna'daki parçalı, çok açılı, organik dokunun aksine burada gridal, lineer, modüler bir dokuyu tercih etmesi de önem taşır. Bu anlamda Fethi'nin geçmişteki birikimlerinin üzerine halen denemeler yaptığı ortadadır.

Fethi, 1957 yılının ardından çeşitli malzeme ve strüktür denemelerini dünyanın pek çok yerinde yaptığı tasarımlarında deneme fırsatı bulmuştur. Modüler, standartlaşma arayışları, çağdaş strüktürlerin ve malzemelerin geleneksel teknik ve malzemelerle harmanlanarak ve sentezlenerek denenmesi onun ne denli geniş bir zihne sahip olduğunun açık örnekleridir. Bu sentezin en belirgin örneklerinden bir diğeri de 1981 yılında Amerika New Mexico'da tasarladığı Dar al İslam Köyü (DİK) tasarımıdır (Şekil 12).

PROJE İSMİ	DAR AL İSLAM KÖYÜ		
YER	TARİH		
NEW MEXICO	1980		
KONUM	DÖNEM	İLK DÖNEM (1928-1941)	
ŞEHİR İÇİ		ARA DÖNEM (1941-1957)	
ŞEHİR DIŞI		SON DÖNEM (1957-1989)	
KIYI			
TOPOĞRAFYA	YAPIM TEKNİĞİ	YİĞMA	■
DÜZ EĞİMLİ		İSKELET	
İKLİM		KARMA	■
SICAK KURU	MALZEME	TAŞ	■
SICAK NEMLİ		TUĞLA	■
AKDENİZ TİPİ		AHŞAP	■
İŞLEV		KERPIÇ	■
KONUT		BETON	■
EĞİTİM			
KÜLTÜREL			
TİCARİ			
RESMİ			
TASARIM YAKLAŞIMI			
Yerel tekniklerin yeniden canlandırılması. Aditif kümülatif yaklaşım. Beton, ahşap, kerpiç, tuğla, taş gibi malzemelerin bir arada kullanımı.			

Şekil 12. Dar al İslam Köyü tasarımı analiz tablosu (Archnet, t.y.)

Dar al İslam Köyü çok işlevli bir yapılar bütünüdür. Cami ve çarşının çevresinde kamusal mekânlar yer almaktadır. Misafirhaneler, medrese, hamam, şifahane, kervansaray, kahvehane, kütüphane ve yönetim binaları bu kamusal mekânların büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Fethi, New Mexico'da asırlardır uygulanan kerpiç yapılardan hareketle, bu tasarımında kerpici kullanmıştır. Bununla birlikte, temelde betonarme, üst örtülerde yer yer ahşap, duvarlarda taş ve tuğla, sıvalarda çimento esaslı sıva ve vitray gibi çeşitli malzemelerin bir araya geldiği bir kompleks inşa etmiştir. Bugün hâlâ faal bir şekilde kullanılan yapı Fethi'nin son dönem yapılarından birisi olmasının yanı sıra onun mimarlık anlayışının son dönemini yansıtan en önemli eser olarak gösterilebilir.

Şekil 13. Hasan Fethi'nin mimarlık kariyeri boyunca tasarım yaptığı ülkeleri gösteren harita⁵

Şekil 13'te görüldüğü üzere 4 kıta ve 20'ye yakın ülkede tasarım yapan Fethi'nin, 1957-1989 yılları arası çok çeşitli bilgiyi harmanlayarak ve sentezleyerek ortaya koyduğu tasarımlar ile öne çıkar. Fethi bu döneminde herhangi bir malzeme fetişizmi yapmamıştır. Bunun yerine, iklim, coğrafya, kültür, inanç ve tarihî mirasın getirdiği kadim bilgi ile bugünün arasında bir bağlantı kurmaya çalışan bir mimar olarak konumlanmıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, 1900 yılından 1989 yılına dek yaklaşık bir asırlık ömre sahip olan Mısırlı mimar Hasan Fethi'nin mimarlık hayatı analiz edilmiştir. Fethi'nin projeleri ve mimarlık kariyeri, başta malzeme tercihleri olmak üzere aldığı kararlar bağlamında üç ana döneme ayrılmıştır. Fethi'nin tasarımlarında 1928-1941 yılları arasında almış olduğu öğretimin izleri görülürken, 1941-1957 yıllarında bağlı bulunduğu kadim kültürün mirasını yeniden ihya ettiği bir döneme geçmiştir. 1957-1989 yıllarında ise gerek bahsi geçen bu kültürün gerek çağdaş dünyanın yeni çözümlerinin bir arada tercih edildiği hibrit çözüm denemeleri ve sentezler ortaya koymuştur.

Hasan Fethi, 1928-1941 yıllarında çoğunlukla almış olduğu lisans eğitiminin görgüsünü eserlerine taşımıştır. Bu bağlamda Beaux-Arts Ekolünün etkilerinin açıkça görüldüğü, betonarme ve kargir strüktür tercihlerinin yapıldığı, dönemin mekân kurgularının devam ettirildiği gözlemlenmiştir. Buna rağmen dokuz sene gibi kısa bir süre içerisinde, 1937 Mansure Sergisi'nde, geleneksel üslup, yapı elemanı ve mekân kurgusu arayışının başladığı görülmüştür. Fethi, gençlik yıllarından itibaren zihnini kurcalayan fikirlerin tabiri caizse ilk işaret fişeklerini bu sergide ortaya koymuştur.

1941 yılı itibariyle bu arayışlar yeni bir boyuta geçmiş ve Mısır'da asırlardır kullanılagelen kerpiç malzemeyle birlikte bu düşüncelerini projelerine aktarma fırsatı bulmuştur. Fethi'nin 1941-1957 yılları arasında ortaya koyduğu mimari eserlerinde kerpiğin başat unsur olduğu görülmüştür. Bununla birlikte kubbe, kemer, tonoz, dorkaa, kaa, eyvan, avlu, malkaf, claustra, maşrabiye, vitray gibi pek çok kadim unsuru yeniden hayata geçirmiş ve bugünün insanının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geleneği yeniden ihya ettiği bir dönem olmuştur. 1957 sonrası Yunanistan'a gidişyle birlikte yeni malzeme, teknik, yapı elemanı, mekân organizasyonu denemeleri yapmıştır.

1957-1989 arası; birçok kültürün, tekniğin ve malzemenin bir arada bulunduğu bir tenevvü yani çeşitlilik dönemidir. Fethi, yılların birikimi ile kendi bilinç dünyasını inşa etmiş ve karşılaştığı her yeniliği adeta bu süzgeçten geçirdikten sonra mimarisinde kullanmıştır. Bu anlamda jeodezik kubbe, modüler arayışlar, geleneksel Arap yarımadasının mimari çözümleri, Amerika yerel halkının asırlardır kullandığı teknikler, İspanya-Endülüs mimarlığı çözümleri, Türk evleri vb. pek çok coğrafyanın mimarlık mirasından beslendiği bir sentez dönemi olmuştur.

Fethi'nin 61 yıllık mimarlık serüveni boyunca, yıllar içinde ilmek ilmek dokuyarak inşa ettiği bilinç dünyasından hiç kopmadığı görülür. Dünyanın çeşitli ülkelerinde tasarım yaparken bölgenin kültürü ve iklimi onun için en önde gelen meseleler olmuştur. Tasarımlarına bu yönde şekil vermiştir. Bununla birlikte hiçbir komplekse kapılmadan ortaya koyduğu çalışma için yeni çözüm önerilerini denemiş ve test etmiştir.

Fethi dayandığı değerlerle, ana akım mimarlık akımlarından sıyrılmış ve kendine özgü bir mimari üretim ortaya koymuştur. Bu anlamda batı mimarlık tarihyazımında tasnifi mümkün gözükmemektedir. Yine ortaya koyduğu ürünlerle oldukça kabul gören çizgisel tarih anlayışını reddeder. Modern mimarinin dünyanın hemen her yerini kuşattığı bir dönemde kerpiç mimariyi önermesi bu düşüncenin en açık göstergesidir. Bu anlamda Fethi için zaman geçmiş, şimdi ve gelecek olarak bölünmez, aksine zamanın yekpare bir bütünlük olduğu düşünülür.

Fethi, geçmişte kullanılan birçok tekniğin günümüzde hâlâ geçerliliğini koruduğunu, ancak modernitenin anakronistik yaklaşımı yüzünden kullanılmadığını ve bir kenara itildiğini eleştirir. Fethi'nin düşünce dünyasında ise anakronizm olumlu bir anlama sahiptir; ona göre, tarihteki pek çok çözüm ve uygulama günümüz için de en doğru yöntemler olarak değerlendirilmelidir.

Fethi'nin yıllar içerisindeki dönüşümünün ne denli kuşatıcı olduğu ortadadır. Yalnızca somut ve maddi düzlemde mimariyi ele almaz. Kültür, inanç ve felsefe gibi soyut düşüncelerin ışığında hareket ederek mimarisine yön verdiği ortadadır. Mimari malzeme, strüktür, biçim, üslup, mimari elamanlar, mekân organizasyon şemaları vb. tamamının arkasında bu bilincin zaman içerisinde güçlü bir şekilde ortaya koyulduğu görülür. Bu bilinç ilerleyen yaşlarında DİK projesindeki gibi tam teşekküllü olarak temaşa edilebilir.

Özetle bu çalışmada, Fethi'nin mimarlık kariyeri 51 eser incelenerek başta malzeme tercihleri üzerinden üç ana dönem olmak üzere tasnif edildi. 1928-1941 yılları arasında almış olduğu yüksek öğretimin izleri malzeme, biçim ve teknik hususlarda kendini yoğun bir şekilde gösterirken, 1941-1957 yılları arasında kerpiç malzeme ve geleneksel form yorumlarının yorumlandığı ve yoğun olarak kullanıldığı tespit edildi. Son olara 1957-1989 yılları arasında ise "tenevvü" dönemi olarak ele alınabilecek malzemeden tekniğe pek çok deneme ve arayışın bir arada bulunduğu bir dönem olduğu ortaya koyuldu. Bu anlamda Fethi'nin kariyeri boyunca mimari arayışını devam ettiren, yeniliklere açık, bugünü, dünü ve geleceği tek bir zaman kabul ederek, kadim mimarlık mirasının devamcısı bir aktör olduğu ortaya koyuldu.

Bilgilendirme

Bu makale FSMVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mimarlık Programında, Doç. Dr. Yusuf Civelek'in danışmanlığında tamamlanmış olan "Mimari Akımlar, Üsluplar ve Yapı Malzemeleri Bağlamında Hasan Fethi" adlı yüksek lisans tezinden hazırlanmıştır.

Aksi belirtilmediği takdirde makalede kullanılan şekiller ve çizelgeler belirtilen yazar tarafından, belirtilen tarihte üretilmiştir.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur, olası bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalede belirtilen tüm görüş ve düşünceler yazarın sorumluluğundadır, bu konuda derginin sorumluluğu bulunmamaktadır.

Makalede yer alan görsellerin kullanımına dair yasal izinlerin alınması yazarın sorumluluğundadır, bu konuda derginin sorumluluğu bulunmamaktadır.

Notlar

¹ Geç 18. yy. ile 20. yy.'ın ilk yıllarında Avrupa ve Amerika'da egemen olan yeni klasik (neoklasik) mimarlık akımı." Devamı için Bkz. (Sözen & Tanyeli, 2016, s. 50).

² Detaylı bilgi için bkz. (Uyar, 2020).

³ Geodezik Kubbe: "Buckminster Fuller'in geliştirdiği küresel bir örtü sistemi. Geodezik kubbe dörtüzlülerin ya da sekizyüzlülerin bir araya getirilmeleriyle oluşan bir çeşit kubbedir. Fuller önce 1958 yılında Union Tank Car Co. için 117 m. çapında dev bir geodezik kubbe yapmış, sonra da Expo 67 Montreal fuarındaki A.B.D. pavyonu için uygulamıştır." (Hasol, 1979, s. 194).

⁴ Barasti (Arish): Körfez ülkelerinde yaz aylarında tercih edilen kurulumu oldukça basit, hurma ağaçlarının gövdeleri ve yaprakları kullanılarak elde edilen mevsimlik yapılardır. Detaylı bilgi için bkz. (Piesik, 2012).

⁵ Haritada görülen işaretli ülkeler: Mısır, İspanya, ABD, Lübnan, Filistin, Kuveyt, Sudan, Irak, Suudi Arabistan, Umman, Ürdün, Hindistan, Yunanistan, Tunus, Nijerya, Pakistan, Cezayir.

KAYNAKLAR

Kitap

- Al Sayyad, N. (2011). *Cairo: Histories of a city*. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Fathy, H. (1973). *Architecture for the poor: An experiment in rural Egypt*. University of Chicago Press.
- Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. YEM Yayınları.
- Holod, R., & Rastorfer, D. (1983). *Architecture and community: Building in the Islamic world today*. Aperture.
- Kızıltoprak, S. (2010). *Mısır'da İngiliz işgali: Osmanlı'nın diplomasi savaşı (1882-1887)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Petry, C. F. (Ed.). (2008). *The Cambridge history of Egypt: Volume one Islamic Egypt 640-1517* (Cilt 1). Cambridge University Press.
- Piesik, S. (2012). *Arish: Palm-leaf architecture*. Thames & Hudson.
- Sözen, M. & Tanyeli, U. (2016). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Steele, J. (1989). *The Hassan Fathy collection: A catalogue of visual documents at the Aga Khan Award for Architecture*. The Aga Khan Trust for Culture.
- Steele, J. (1997). *An architecture for people: The complete works of Hassan Fathy*. Watson-Guptill Publications.

Kitapta bölüm

Özkan, S. (2000). Hassan Fathy'nin çabası ve mimarlığı üzerine kişisel düşünceler. M. Ekincioglu (Ed.), *Çağdaş dünya mimarları dizisi 5: Hasan Fethi* içinde (ss. 43-51). Boyut Yayın Grubu.

Uyar, E. (2020). Sustainable traditional architectural elements used by Egyptian architect Hassan Fathy in kerpic (adobe) structures. Ö. Dabanlı, ve B. Işık (Eds.), *Healthy buildings: The role of earthen materials on providing healthy and sustainable indoor environment* içinde (ss. 289–295). iBoo Press House.

Dergide makale

Çolak, K. (2008). Mısır'ın Fransızlar tarafından işgali ve tahliyesi (1798-1801). *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, 10(2), 141–183.

El-Wakil, L., ve Radwan, N. (2008). Save Hassan Fathy's New Gourni. *Docomomo*, 38, 4–8.

Jones, D. (1990). "Va Pensiero...": Italian architects in Egypt at the time of the Khedive. *Environmental Design*, 9-10, 86–93.

Petrucchioli, A. (1982). Tracking down the poet of raw bricks. *Spazio e Società*, (17), 42–61.

Özkan, S. (2005). Yoksulluk ve mimari. *Mimarlık Dergisi*, 323, 26–29.

Tuna Ultav, Z. & Sahil, S. (2013). Hassan Fathy mimarlığında tasarım ilkeleri üzerine eleştirel bir inceleme. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(4), 365–374.

Yücel, A. (1990). Hasan Fethi ve Sedat Hakkı: İki mizaç, iki mimari. *Arredamento Dekorasyon*, 19, 85–89.

142

Röportaj

Courtney, C. (1986). Sözlü Tarih Çalışması. *National life story collection: Architects' lives*. Kahire.

Konuşma

El-Wakil, L. (2012). *Hassan Fathy and vernacular/traditional architecture*. University of Buffalo.

Tez

El-Habashi, A. E. (1994). *The buildings of Auguste Perret in Alexandria: A case for preservation of Modern Egyptian architecture: Historic preservation defined* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. The University of Pennsylvania.

El-Shorbagy, A. M. (2001). *The architecture of Hassan Fathy: Between western and non western perspectives* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Canterbury Üniversitesi.

Özer, S. Ö. (2007). *Osmanlı Devleti idaresinde Mısır (1839-1882)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi.

Arşiv belgeleri

Archnet. (t.y.). *Architect's archive: Hassan Fathy* [Dijital arşiv koleksiyonu].
<https://www.archnet.org/collections/11>

Aucegypt. (2025). Kahire Amerikan Üniversitesi, Hasan Fethi Mimarlık Arşivi,
<https://digitalcollections.aucegypt.edu/digital/collection/p15795coll13/search>

Biyografi

Enes UYAR

Enes Uyar lisans eğitimini 2016 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık Bölümünde tamamladı. 2014 yılında lisans değişim programı ile Endonezya İslâm Üniversitesi'nde yaz okulunu tamamladı. Ayasofya-i Kebir Camii Şerifi'nde restorasyon çalışmalarında bulundu. Kudüs İslâm Üniversitesi'nde kentsel tasarım stajı yaptı. Bir dönem Emine Öğün & Mehmet Öğün Mimarlık ve Mi'mar Mimarlık'ta çalıştı. 2019 yılında Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2018-2021 yılları arasında İstanbul Şehir Üniversitesi Mimarlık Bölümünde araştırma görevlisi olarak bulundu. 2021-2023 yıllarında İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2023-2024 yıllarında, Turgut Cansever'in 2003 yılında kurmuş olduğu Ev ve Şehir Vakfı'nda çalıştı. 2025 yılından itibaren İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarına devam etmektedir.